مشتاق گبول

ڪلاسيڪل دوهي جو فني ۽ فڪري جائزو

The Artistic and Intellectual Study of Classical ‘*Doho*`

Abstract:

Meter is the basic element of poetry which lends musicality and rhythm to a poem. A variety of ‘Chhand’ meaning meter can be found in classical poetry. It is because of lack of awareness about and incapacity in the use of ‘Chhand’ Sindhi Classical poetry was called as improper. Only the poetry written abiding by the rules of prosody was called as proper. Chhand emerged in Sindhi Classical poetry from the time of Qazi Qadan. The successors of Qazi Qadan maintained this artistic tradition and subsequently the tradition of versification in accordance with ‘Chhand’ attained its maturity. In other words, Sindhi Classical poetry has been metrically/ versified in compliance with ‘Chhand’ and it is not in the least improper or non-metrical. Intellectually, the compassion for the oppressed and underprivileged finds its better expression in Sindhi Classical poetry.

Sindhi classical poetry hosts the universal values of transcendentalism and humanitarianism. Apart from this, Sindhi Classical Poetry boasts religious tolerance and human equality which the vision which exercised its impact on sindhi culture and spared it of the evils of the discrimination of cast, race, color and religious fanaticism.
Keywords: Sindhi Classical poetry, Poetry , Chhand, meter, couplet, etc.

ڇند، هندي شاعريءَ جي وزن جو علم آهي. هر ٻوليءَ ۾ شاعريءَ جا پنهنجا مخصوص وزن هوندا آهن. وزن، شعر جو هڪ اهم ۽ بنيادي عنصر آهي. جنهن جي ذريعي شعر ۾ موسيقيت، لَئِہ ۽ نغمگي پيدا ٿيندي آهي. شعر، وزن جي مخصوص سانچي مان نڪري خوبصورت شڪل وٺي بيهي ٿو. ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ مختلف قسم جا ڇند ملن ٿا.ڇند ڪان اڻ ڄاڻائي ۽ اڻ واقفيت جي ڪري سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ کي غير موزون سڏيو ويو ۽ علم عروض تي رچيل شاعريءَ کي موزون شاعري قرار ڏنو ويو. جن ڇندن تي ڪلاسيڪل شاعرن طبع آزمائي ڪئي، سي هي آهن.

دوها ڇند:

دوهي جو اهم وزن، دوها ڇند آهي. دوها ڇند ۾ ٽوٽل 48 ماترائون هونديون آهن. دوها ڇند جي هر ڏَل (مصرع) جي پهرين چرڻ ۾ 13 ماترائون ۽ ٻي چرڻ ۾ 11 ماترائون هونديون آهن. دوها ڇند ۾ ٻه دل يا ٻه سٽون هونديون آهن. سنڌي ڪلاسيڪل شاعريءَ مان پهرئين وڏي شاعر قاضي قادن هن ڇند تي سڀ کان اول لکيو آهي.

”پاٽي واٽي رنگ ۾، پاٽو واڻ رتاس،
رنگيندڙو پاڻ ڏٽي، سيئي رنگ سنداس.“(1)

قاضي قادن کان پوءِ شاهه ڪريم هن ڇند تي ڪيترائي دوها رچيا:

”نينهن نياپي نه ٿي، سڏين سيڻ نه هون،
ڪارين راتين رت ڦڙا، جان جان نيڻ نه رون.“(2)

سورٺو ڇند:

هن ڇند ۾ پهرئين ۽ ٽئين چرڻ ۾ قافيا هوندا آهن. هن کي اُبتو دوهو به چوندا آهن. هن ڇند جي پهرئين ۽ ٽئين چرڻ ۾ يارهن يارهن (11،11) يا ڏهه ڏهه (10،10) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ تيرهن تيرهن (13،13) ماترائون هونديون آهن.

”تون ويرون ئي وير، جوڳي سو جو جَڳ ۾،
تون اسان جو پير، سوڌي ڏئين سرير ۾.“(3)

ور سا سُڃي ويڙ، جتي سڄڻ هيڪلو
سو ماڳو ئي ڦير، جتي ڪوڙ ڪُماڙُئين.“(4)

شاهه لطيف هن ڇند تي تمام گهڻو لکيو آهي . هن ڇند ۽ هن صنف کي ڪماليت عطا ڪئي آهي.

هنس گيت ڇند:

هن ڇند جي هر ڏَل يا مصرع ۾ 20 ماترائون ۽ دوهي جي ٻنهي مصرعن جون چاليهه (40) ماترائون هونديون آهن. پهرئين ۽ ٽئين چرڻ ۾ يارهن يارهن (11،11) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ نوَ نوَ (9، 9) ماترائون هونديون آهن. هن ڇند هيٺ قاضي قادن جي شاعري ملي ٿي.

"سَهِباز باز ٿئو پکي نہ ماري،
اک کوڙي عرس ۾ لُڏي مُناري."(5)

ڏُوهَرا:

دوهرا (دوهي) ۾ هر دل (مصرع) ۾ ٽيويهہ 23 ماترائون هونديون آهن. دوهرا جي پهرئين ۽ ٻي دل (مصرع) جي پهرئين چرڻ ۾ تيرهن ماترائن بجاءِ ٻارهن ماترائون هونديون آهن. مطلب تہ قديم دوهي جي طاق مصرعن ۾ هڪ هڪ ماترا گهٽ ڪئي وڃي تہ ان کي دوهرا (دوهو) چوندا آهن. يعني پهرين ۽ ٽين چرڻ ۾ ٻارهن ٻارهن (12،12) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ يارهن يارهن (11،11) ماترائون هونديون آهن. سنڌ جي ڪلاسيڪل شاعرن هن وزن ۾ بہ دوها لکيا آهن.

"لائي لام الف سان، ڪاتب لکين جيئن،
مون هينئڙو پريان سان، لڳو آهي نينهن."(6)

شاهہ ڪريم بہ هن وزن ۾ دوهو لکيو آهي.

"چرين جئين چت ڪرين، سڳ سيئي چن،
جي پائين پرين مڙان، تہ مت مون جي ڳن."(7)

مالي ڇند:

هن ڇند جي هر دل ۾ ٻاويهہ (22) ماترائون هونديون آهن. هن ڇند ۾ سڀ کان اول قاضي قادن لکيو آهي. هن ڇند ۾ بسرام يا وقفي جو ڪو اصول مقرر ناهي. ان لاءِ هن ڇند کي ڪلاسيڪل شاعرن ٻن نمونن سان لکيو آهي. هڪ نموني مطابق پهرين ۽ ٽين چرڻ ۾ ٻارهن ٻارهن (12،12) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ ڏهہ ڏهہ (10،10) ماترائون هونديون آهن.

"روز محشر ڏينهڙي، ستر سج تپن،
سپو ئي جُهڙُ پائئيان، جي مون پرين مڙن."(8)

شاهہ ڪريم بہ هن ڇند ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي.

"پاڻي اُتي جهوپڙا، مورک اچ مرن،
دانهون ڪن مُنن جئن، دم نہ سڄاڻن."(9)

شاهہ لطيف بہ هن ڇند ۾ لکيو آهي.

”ڇڱا ڪن ڇڱايون، منايون مٽن،
جو وڙ جڙي جن سين، سو وڙ سيئي ڪن.“(10)

هن ڇند جي ٻي نموني مطابق پهرين ۽ ٽين چرڻ ۾ ڏهہ ڏهہ (10،10) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ ٻارهن ٻارهن (12،12) ماترائون هونديون آهن. هن ڇند کي قاضي قادن ٻنهي نموني ڪتب آندو آهي.

”سوئيڙيان سَنَهڙو، جه تَن ڪيوءِ نہ تينوَ
توکي اکڙين ۾، پِرِي پَيندو ڪينوَ.“(11)

ودوها يا ٻدوها ڇند:

هن ڇند جي هر ڏَل جي پهرئين چرڻ ۾ تيرهن (13) ماترائون ۽ ٻنهي سٽن جي آخري چرڻن ۾ ڏهہ ڏهہ ماترائون هونديون آهن. هن ڇند ۾ سڀ کان اول قاضي قادن جا دوها ملن ٿا.

”منجهين مائو ناهہ ڪو، پَسڻ کي گهاٽي،
ڏُني ڳسونيي رنگ جيُون، ويندو ئي واٽي.“(12)

سنڌو ڇند:

هن ڇند ۾ 21 ماترائون هونديون آهن. هن ڇند ۾ وسرام يعني وقفي جو ڪو بہ اصول مقرر ناهي. ڀانو آچاريا جو چوڻ آهي تہ هن ڇند جي هر مصرع جي شروع ۾ لگهو ماترا اچڻ گهرجي، پر نہ بہ اچي، تڏهن بہ ڪو فرق نٿو پئي. هن ڇند ۾ سڀ کان اول قاضي قادن جي شاعري ملي ٿي.

”پڙهندو پئي ويو، ڪوڙين لک قراڻ،
لَکي لوڪ نہ سگهيو، پاٽي اندر پاڻ.“(13)

دگپال يا دڪپال ڇند:

هن ڇند جي هر ڏِل يا مصرع ۾ 24 ماترائون هونديون آهن. هن ڇند ۾ 12 ، 12 ماترائن ڪانپوءِ وقفو ايندو آهي.

"پاٽيارِي سپ ڪا، جا سر گهڙو ڏري،
ڪوئي سندي سڄڻين، ڪا پورهئي ڪاڻ پري."(14)

لَلِت پد يا سار ڇند:

هن ڇند جي پهرئين ۽ ٽين چرڻ ۾ سورهن سورهن (16,16) ماترائون ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ ٻارهن ٻارهن (12، 12) ماترائون هونديون آهن. هن ڇند ۾ سچل سرمست جي ڪافي ملي ٿي.

"پاٽان پاڻ ڪيوسي بيشڪ، هر صورت سيلاني،
سيڪا صورت منهنجي آهي،آهيان لامڪاني،
ڪفر نہ ڪو اسلام رهيو آ، لٿي راهہ حيراني،
سچل نام ٿيو گم باقي، رهيو سر سبحاني."(15)

ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ دوهي جا قسم:

ٻڙو دوهو:

راجستاني دوهي جي هن قسم ۾ پهرئين دل جي وچ ۾ ۽ ٻي دل جي آخر ۾ قافيو ايندو آهي. دوهي جو هي قسم راجستاني ۽ سنڌيءَ ۾ ملي ٿو. اردوءَ ۾ الياس عشقي جي ڪتاب 'دوها هزاري' ۾ هڪ دوهو ملي ٿو. ٻي ڪنهن اردو شاعر وٽ ٻڙو دوهو نٿو ملي. دوهي جو هيءُ قسم سنڌ جي ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ ملي ٿو. جديد سنڌي شاعري ۾ دوهي جو هيءُ قسم نٿو ملي. ٻڙي دوهي جي پهرئين دل جي وچ ۾ قافيو ۽ ٻي دل جي پڇاڙي ۾ قافيو ايندو آهي. هيٺ مثال ڏجن ٿا ۽ قافيي جي هيٺيان لڪير ڏجي ٿي:

"سيئي سيل ٿئام، پڙهئام جي پاٽان،
اکر اڳيان اپري، واڳون ٿي وريام."(16)

ڏکين ڏات پئو، هيئنڙو لوهہ سنداڻ جئن،
سنياري کي سڄڻين، ورچي تان نہ وئو."(17)

"ڪمندڙن گهر ڪين، چوندڙ چڱا نہ ٿيا،
ويٺينئون ويڌ پئي، هٿ نہ اچي ڪين."(18)

ٽٻوري دوهو

دوهي جي هيءَ اها هيئت آهي، جيڪا راجستاني ۽ گجراتي شاعريءَ ۾ "ٽٻوري دوهي" جي نالي سان سڃاتي ويندي آهي. سنڌي بيت جي هيئت بہ اها ساڳي آهي، دوهي جون مختلف هيئتون آيون ۽ ويون. ھڪڙيون هيئتون متروڪ ٿي چڪيون آهن ۽ ٻيون هيئتون الڳ صنف جو روپ ڌاري پنهنجي الڳ سڃاڻپ قائم ڪري چڪيون آهن. انهن ۾ ٽٻوري دوهو سنڌيءَ ۾ الڳ صنف بيت طور رائج آهي ۽ "سورٺو دوهو" بہ اردو ۾ سورٺا ۽ سنڌي ۾ سورٺي جي نالي سان الڳ صنف طور پنهنجي سڃاڻپ قائم ڪري چڪو آهي. ٽٻوري دوهو سنڌي شاعريءَ ۾ پنهنجون جڙون پختيون ڪري چڪو آهي. هن جي پهرئين دل جي پڇاڙي ۾ قافيو ۽ ٻي دل جي وچ ۾ قافيو ايندو آهي. جهمٽمل خوبچند ڀاوناڻيءَ، ٽٻوري دوهي کي خاص سنڌي قابليت سڏيو آهي، پر ڊاڪٽر موتي لعل جوتواڻي جو چوڻ آهي:

> "Here is the "Khas Sindhi Qabiliyat"(Special sindhi ability) a fine masonry of lying the different hemistichs, bringing into internation the varied forms of Doha and turning them into a rich mosaic of bait, and not in the use of "TunveriDuho"and "BaroDoho"which are already there in Dingle." (19)

اها روايت ٻڙي دوهي ۽ ٽٻوري دوهي جي ڊنگل جي شاعريءَ ۾ اڳ ۾ ئي موجود هئي. جهمٽمل خوبچند ڀاوناڻي، راجستاني ۽ گجراتي شاعريءَ کان واقف نہ هو. تڏهن هن ٻڙي دوهي ۽ ٽٻوري دوهي کي خاص سنڌي قابليت سڏيو هو. حقيقت ۾ ٻن سٽن کان وڌيڪ سٽن وارا بيت خاص سنڌي قابليت جا مثال آهن، پر هاڻي ٽٻوري دوهي، سنڌي شاعريءَ ۾ الڳ صنف بيت جي حيثيت سان سُڃاتو وڃي ٿو.

"پاٽياري سر ڀڙو، جر تي پکي جيئن،
آسان سڄڻ تيئن، رهيو آهي روح ۾."(20)
"ملهہ مهانگو قطرو، سڪڻ شهادت،
اسان عبادت، نظر ناز پرين جو."(21)

ڪرو دوهو: ڪري دوهي جي هيئت نرالي آهي. هن جي پهرئين ۽ ٽئين چرڻ ۾ تيرهن تيرهن ماترائون هونديون آهن ۽ ان جا ٻئي چرڻ پاڻ ۾ هم قافيہ هوندا آهن. ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ يارهن يارهن ماترائون هونديون آهن ۽ اهي ٻئي چرڻ پاڻ ۾ هم قافيہ هوندا آهن. هن هيئت ۾ ٻہ جدا جدا قافيہ هوندا آهن.

"مٺ پيڙيائي پلي، جو اپٽي تہ واءُ،
جو پڏر وڏي ڳالڙي، تو ڇڏي وجي ساءُ."(22)

سورٺو دوهو: سورٺي جي ٻنهي مصرعن جي وچ ۾ قافيو هوندو آهي، انهي لاءِ سورٺو "ابتو دوهو" بہ سڏيو ويندو آهي. سورٺي ۾ پهرئين چرڻ ۽ ٽئين چرڻ ۾ قافيو هوندو آهي. پهرئين ۽ ٽئين چرڻ ۾ يارهن يارهن (11،11) ماترائون هونديون آهن ۽ ٻئي ۽ چوٿين چرڻ ۾ تيرهن تيرهن (13،13) ماترائون هونديون آهن.

"جوڳي جاڳايوس، ستو هوس ننڊ ۾،
تهان پوءِ ٿيوس، سندي پريان پيچري(23 ".

"تان ڪي ڳوري ڇُل، جان لاڙائو سج ٿئو
هاڙي ڏاري هل، وڃي هوتن جو ٿئو."(24)

هيئت جي لحاظ کان هيءُ دوهي جو هڪ قسم آهي. هن جي هيئت اهڙي نرالي آهي، جو ان جي ماترڪ ترتيب الڳ هجي ٿي. هن جي ماترڪ ترتيب هيئت جي لحاظ مطابق هجي ٿي. هن جي پهرئين چرڻ جي وچ ۾ ۽ چوٿين چرڻ جي آخر ۾ قافيو ايندو آهي. قاضي قادن بڙو دوهو، دوها ڇند تي لکيو آهي.

"پِرين وساري رت روئن، ڪُپُڙي ري ڪارڻ،
ڪنچن راسِ وڃاءِ ڪي، ڀُڪئن ڏوڙ پوَن."(25)

شاهہ ڪريم جي بڙي دوهي جي پهرئين ۽ چوٿين چرڻ ۾ ڏهہ ماترائون ۽ ٻين ۽ ٽين چرڻ ۾ تيرهن ماترائون آهن.

"ڏکين ڏات پئو، هِنئڙو لوهہ سنداڻ جئن،
سنپاري ڪي سجڻين، وِرچي تان نہ وِئو."(26)

ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ هيئت ۾ تجربا:

ڪلاسيڪل دوهن ۾ دوهي جا مختلف قسم قديم دوهو، سورٺو بڙو دوهو، ٽڙويري دوهو، ڪرو دوهو پنهنجي الڳ الڳ هيئت سان ملن ٿا. انهن هيئتن ۽ گهاڙيٽن جي ميلاپ سان شاهه ڪريم وٽ دوهي جي هيئت جو هڪ الڳ قسم به ملي ٿو. جيڪو شاهه ڪريم جو تجربو آهي. شاهه ڪريم جي تجربي ۾ دوهي جي ٻن مختلف قسمن ۽ هيئتن جو استعمال ڪيو ويو آهي. شاهه ڪريم بڙي دوهي ۽ ٽڙويري دوهي جي ميلاپ سان جيڪا نئين هيئت جوڙي آهي، ان ۾ دوهي جون به مختلف هيئتون هئڻ سبب به الڳ الڳ قافيا ملن ٿا.

"اسين ٿئان آئيون، جتي ڪونبو ناهه،
جي وڃن وياهه، ته پڻ متئون لوئيون."(27)

پهرين قافيي جي هيئت ۾ سٽاءَ بڙي دوهي واري آهي ۽ ٻي قافيي جي هيئت ۾ سٽاءَ ٽڙويري دوهي واري آهي. بڙي دوهي ۾ پهرين مصرع جي وچ ۾ ۽ ٻي مصرع جي پڇاڙي ۾ قافيو ايندو آهي ۽ ٽڙويري دوهي ۾ پهرين مصرع جي پڇاڙي ۾ ۽ ٻي مصرع جي وچ ۾ قافيو هوندو آهي.

"اي در سندي مڱڻين، اڳ ائين نه هير،
جئين ڏکيا ڪري پير، سڄيون راتيون سمهين."(28)

شاهه ڪريم جي جوڙيل هن هيئت ۾ پهريون قافيو "مڱڻين ۽ سمهين" آهي ۽ ٻيو قافيو "هير ۽ پير" آهي. ٻن هئيتن جي ميلاپ سان جوڙيل هيئت جي ٻن الڳ قافين جي استعمال سان دوهي جي موسيقي، ترنم ۽ لَئِه ۾ اضافو ٿئي ٿو. شاهه ڪريم جي اهڙن دوهن کي بڙي دوهي ۽ ٽڙويري دوهي جي ميلاپ وارا دوها چئي سگهجي ٿو. شاهه ڪريم جي جوڙيل هن هيئت ۾ شاهه لطيف جو دوهو ملي ٿو. دوهي جي اها هيئت رڳو شاهه ڪريم ڪانپوءِ شاهه لطيف وٽ ئي ملي ٿي، ٻي ڪنهن به ڪلاسيڪل شاعر وٽ اهڙي قسم جي تجرباتي هيئت نٿي ملي.

"مرٽا اڳي جي مئا، سي مري ٿين نه مات،
هوندا سي حيات، جيٽان اڳي جي جئا."(29)

کرو سورٺو: کري سورٺي جي پهرئين ۽ ٽين چرڻ ۾ قافيو هوندو آهي ۽ انهن هم قافيہ چرڻن ۾ يارهن يارهن (11،11) ماترائون هونديون آهن ۽ ٻي ۽ چوٿين چرڻ جي پڇاڙي ۾ دوهي وانگر قافيو ايندو آهي ۽ ٻين ۽ چوٿين چرڻ ۾ تيرهن تيرهن ماترائون هونديون آهن. کري دوهي ۽ کري سورٺي ۾ اهو فرق آهي تہ کري دوهي جي ماترڪ ترتيب دوهي واري هوندي آهي ۽ کري سورٺي جي ماترڪ ترتيب سورٺي واري هوندي آهي.

”عين قصر در لک، ڪوڙين سهسين ڪڙڪيان،
جان ٿي ڪرين پرک، تان ٿي سڄڻ سامهان“(30)

”ويا مور مري، هنج نہ رهيو هيڪڙو،
وطن ٿيو وري، ڪوڙن ڪانئرن جو.“(31)

لطيف کان اڳ واري ڪلاسيڪل دوهي شاعريءَ جو مختصر فڪري جائزو:

ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ جيڪو وحدت الوجود، مذهبي رواداري، انسان دوستي، پيڙهيل طبقي ۽ پورهيت طبقي کي اهميت ڏني، هيرو ڪري پيش ڪرڻ وارو فڪر سمايل آهي، اهو فڪر هن ڌرتيءَ مان ئي ڦُٽي نڪتو آهي. ان فڪر جو تعلق ڌرتيءَ تي رهندڙ انسانن جي عملي زندگيءَ سان هو. اهو فڪر ان دور جي ماڻهن سان سلهاڙيل هو. انسانيت، مذهبي رواداري ۽ تصوف جي نظريي جهڙا، ڌرتي ۽ ڌرتيءَ واسين سان جڙيل فِڪرُ ان دور جي ڪلاسيڪل شاعرن جي دوهي جا اهم موضوع هئا. انهن موضوعن سنڌي ڪلاسيڪل شاعري ۽ شعري صنف دوهي جي لهجي کي تبديل ڪري، فڪر جي نين راهن سان واقف ڪيو ۽ ڪيترين ئي نين روايتن جو بنياد پيو. دوهي ۾ فڪر جي نين روايتن جو بنياد وجهندڙ قاضي قادن آهي.

> ”قاضي قادن ان وقت جي قصيده گوئي ۽ قصہ خوانيءَ واري درباري شاعري، توڙي مذهبي پرچار واري شاعريءَ کي هڪ نئون موڙ ڏئي، سنڌي شاعري کي ادبي معيار عطا ڪيو. هن سنڌي شاعريءَ کي چارڻن ۽ ڀٽن جي قصيدن ۾ سمايل مبالغي جي دُٻڻ مان ڪڍي، ان کي فڪر ۽ فلسفي جي پڪي پختي زمين تي آندو ۽ ان کي اهو آڌار ڏنو جنهن تي اڳتي هلي، اساسي (ڪلاسيڪي) سنڌي شاعريءَ جي عمارت کڙي ٿي. هن سنڌي شاعري مان مذهبي پرچار جي کوکلائپ هٽائي، ان ۾ تصوف ۽

معرفت جا ٻُوڙها روحاني راز ۽ معنيٰ جا موتي پويا.“(32)

دوهو سنڌي شاعريءَ ۾ فڪر ۽ فن جي نين روايتن جي بنياد وجهندڙ صنف آهي. دوهي ۾ سمايل فڪر جي ذريعي سنڌي شعري ادب کي هڪ نئين شڪل ملي ۽ ان ۾ تازگي جو احساس پيدا ٿيو. ڪلاسيڪل شعري ادب کي جيڪا امتيازي خاصيت آهي، اها دوهي ۾ سمايل فڪر جي سبب آهي. دوهي جي صنف فڪري لحاظ کان قديم روايتن جي بنيادن کي اکوڙي، فڪر جي نين روايتن جي نئين عمارت کڙي ڪئي.

وحدت الوجود جي نظريي ۽ فڪر، مذهبي رواداريءَ کي هٿي ڏني. هن فڪر سان ڪلاسيڪل شاعرن پنهنجي شاعريءَ جي ذريعي ذات پات جي فرق ۽ مذهبي تنگ نظريي کي رد ڪري، مذهبي ڪٽر پڻي، انتها پسندي ۽ مذهبي تنگ نظريي خلاف جيڪا بغاوت ڪئي، ان جا اثر صدين تائين سنڌي ماڻهن جي ذهنن تي رهيا. اهو ان فڪر جو ئي ڪمال آهي، جو سنڌي ماڻهن انهن نظرين کان سدائين نفرت ڪئي آهي ۽ ڪڏهن بہ ان کي وڌڻ ويجهڻ جو موقعو نہ ڏنو آهي.

ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ پيار، محبت، نياز ۽ نوڙت، تصوف ۽ ويدانت جو فلسفو ۽ مذهبي رواداريءَ جو فڪر سمايل آهي. تہ بہ پاسي پورهيت طبقي جي پورهيي جا ڳڻ بہ ڳايا ويا آهن. مذهبي ڪٽر پڻي ۽ تنگ نظريي خلاف ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ بغاوت جو عنصر ملي ٿو. جيڪي ماڻهو مذهبي ڪتابن کي ئي سڀ سمجهي، مذهبي ڪٽرپڻي سبب پري ٿي ويا هئا، انهن کي ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ هن ريت پيغام ڏنو ويو آهي:

”ڪنز قدوري ڪافيا، ڪي ڪين پڙهيام،
سو ڏيهو ئي ڪو ٻيو، جان ئي پرين لڌام.“(33)

انسانن سان محبت، انسانيت جا ڳڻ، مذهبي رواداري ۽ پاڻ سڃاڻڻ جهڙا عنصر، ڪلاسيڪل شاعريءَ جا اهم فڪري نُڪتا آهن:

”پڙهندو پئي ويو، ڪوڙين لک قرآڻ،
لکي لوڪ نہ سگهيو، پاڻي پاڻ سڃاڻ.“(34)

مٿئين دوهي ۾ پاڻ سڃاڻڻ وارو فڪر سمايل آهي. ڪلاسيڪل دوهي ۾

پورهيو ڪندڙ پورهيت کي بہ ڳايو ويو آهي. پوءِ چاهي اها ڪا پاٽياري ئي ڇو نہ هجي، جيڪا پورهيي ڪاڻ پاٽي پريندي هجي.

"پاٽياري سپ ڪا، جا سر گهڙو ڏري،
ڪوئي سندي سڄڻين، ڪا پورهئي ڪاڻ پري."(35)

اهو دوهو پورهيت طبقي جي نمائندگي ڪري ٿو. ان دوهي ۾ هڪ غريب مظلوم ۽ پيڙهيل طبقي جي عڪاسي ڪئي وئي آهي. جنهن ۾ پاٽي پريندڙ پورهيت عورت جي غربت، دک درد کي حقيقت پسنديءَ سان بيان ڪيو ويو. ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾ غريب، پورهيت ۽ مظلوم طبقي جي حمايت ڪرڻ جي فڪر کان علاوه صبر ڪرڻ، ويڙهہ جهيڙي ۽ لڙائي کان پاسو ڪرڻ جو فڪر بہ سمايل ملي ٿو.

ڪلاسيڪل شاعريءَ ۾، تصوف ۽ ويدانت، انسان دوستي، پورهيت ۽ مظلوم طبقي جي پرجهلائيءَ جهڙا فڪر سمايل آهن. ڪلاسيڪل دوهي ۾ مذهبي رواداريءَ جهڙو فڪر بہ ملي ٿو تہ ويڙهہ جهيڙي کان نفرت ۽ صبر ڪرڻ جهڙو فڪر بہ ملي ٿو.

حوالا

1. ٽڪر، هيرو قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 1996 ع، 103.
2. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 90.
3. ساڳيو ص: 92.
4. ساڳيو ص: 88.
5. ٽڪر، هيرو قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 82.
6. ساڳيو ص: 78.
7. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976ع، ص: 83.
8. ٽڪر، هيرو قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 89.
9. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 106.
10. آڏواڻي، ڪلياڻ، شاهہ جو رسالو مڪتبۂ برهان، ڪراچي،1990 ع، ص: 70.
11. ٽڪر، هيرو قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 89.
12. ساڳيو ص: 100.
13. ساڳيو ص: 77.
14. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 86.
15. پاوناڻي، جهمٽمل خوبچنداڻي، چند سڳنڌ، ڊجيٽل ڇاپو 2018 ع، ص: 102.

16. تڪر، هيرو، قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 106.

17. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 82.

18. آڏواڻي، ڪلياڻ، شاهه جو رسالو مڪتبه برهان، ڪراچي، 1990 ع، ص: 40.

19. Jotwani, moti lal, shah latif his work and life, 2006: 80.

20. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 86.

21. آڏواڻي، ڪلياڻ، شاهه جو رسالو مڪتبه برهان، ڪراچي، 1990 ع، ص: 10.

22. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 85.

23. تڪر،هيرو، قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 106.

24. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 135.

25. تڪر، هيرو، قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن، ڪنڊيارو 1996 ع، ص: 99.

26. سنڌي، ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 82.

27. ساڳيو ص: 87.

28. ساڳيو ص: 81.

29. آڏواڻي، ڪلياڻ، شاهه جو رسالو مڪتبه برهان، ڪراچي، 1990 ع، ص: 160.

30. تڪر، هيرو، قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 1996 ع ،ص: 84.

31. آڏواڻي، ڪلياڻ، شاهه جو رسالو مڪتبه برهان، ڪراچي، 1990 ع، ص: 436.

32. تڪر، هيرو، قاضي قادن جو رسالو روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 1996 ع ،ص: 63 ۽ 64.

33. ساڳيو ص: 77.

34. ساڳيو ص: 77.

35. سنڌي،ميمڻ عبدالمجيد، ڪريم جو ڪلام، سنڌي ادبي اڪيڊمي، لاڙڪاڻو 1976 ع، ص: 86